NAŠE ŘEČ

ROČNÍK V. ČÍSLO 2.

JOSEF ZUBATÝ:

JEDNOU.

Tohoto slova se naše písemnictví, jak se zdá, z největší části znenáhla vzdává. Asi jako slova *jeden*. Žije v něm skoro jen jako skutečná číslovka, jako násobné příslovce, určující něco na otázku »kolikrát«; jinak se jí vyhýbáme. Proč? Asi proto, že Němec také říká einmal, kde my říkáme a také jsme psávali *jednou*; kdyby bylo možná přeložiti něm. »einmal eins ist eins« jinak než »jednou jedna jest jedna«, toto ubohé slovo by zmizelo z našich slovníků.

Stálý začátek našich pohádek je »byl jednou jeden král...«; kdyby se ustaloval dnes, podle dnešního knižního jazyka, zněl by »byl kdysi jakýsi král« nebo snad i »určitý král«. Staré naše památky za to mají *jednú* jakožto příslovce doby blíže neznámé nebo neurčené často. Slovník staročeský má doklad již z legendy o Jidáši, jak jeho žena »jednú byla nespiúci« (= nespíc, nespala); snad není nazbyt, připomeneme-li, že cizí jazyky, z nichž by toto časové *jednú* v 13.—14. stol. bylo mohlo býti přeneseno, v oné době takového slova vůbec neměly (lat. semel není časovým příslovcem, něm. einmál s významem časovým je teprv z 16. stol., nehledíc k tomu, že i místo číslovky éinmal v starší době němčina měla výrazy jako eines mâles, ze eineme mâle).

Ptáváme se netrpělivě »kdy se to již jednou stane?«. Anebo říkáváme »co se jednou stalo, nemůže se odestati«. I tak se říkalo u nás již v dobách, kdy po něčem podobném při něm. einmal není stopy. Ve skládání o smrtedlnosti (v Svatovítském rukop. 32b) čteme na př. »kohož ona (smrt) jednú chvátí, i jeden sě živ nevrátí«; v překladě Životů sv. Otců o ptácích, že »jakž jednú zahynú, tak viec nebudú«; rozsudek z r. 1517 se končí slovy »právo ukazuje, kdož co komu jednou dá, již toho potom

odkazovati nemuož« (Arch. č. 28, 404); Blahoslav vykládá, jak dobře by mohl říci rozhněvaný muž ženě »ale milá ženo, což já již jednou mám s tebou činiti, co sobě jen počíti, ano tě žádná pěkná řeč napraviti nemůž?«. Jak takovéto věty vlastně přeložíme do dnešní češtiny, bojíme-li se psáti, jak mluvíme? Neochuzujeme svůj jazyk, vyhýbáme-li se slovům, kterých písemnictví potřebuje, která zná jazyk starý i dnešní jazyk živý, o jejichž správnosti pochybovati nelze? Brusy zde zápovědí nemají; kdo to učí nebo radí, abychom se vzdávali slov dobrých?

Neznáme v dnešním jazyce významu, jaký bychom na slově *jednou* samém mohli pokládati za nesprávný. A také chápeme, odkud vznikly významy, jaké na něm dnes nalézáme. Cestu nám ukazuje ten obvyklý začátek našich pohádek, kde vedle sebe slyšíme »jednou« a »jeden král«: v časovém *jednou* vidíme příslovce téhož pojmu, který je v úkole přídavném v slově *jeden*, kde ho užíváme podle mylného soudu některých našich úzkostlivců po způsobu německého neurčitého členu (mluvili jsme o tom v N. Ř. II, 77 n.). Protože můžeme *dobře po česku* vypravovati, co se stalo »jednoho dne«, »jedné noci« anebo i (s Veleslavínem) »jednoho času«, říkáme také stejným smyslem »jednou«; a protože neurčitost časová může býti i v budoucnosti (přítomnost již proto, že to je přítomnost, nemůže býti časem neurčitým), říkáme také, že se něco jednou stane, že jednou zpláčeme nad výdělkem, že nám dům jednou spadne na hlavu atd. A je pouhou obměnou původního, číselného významu, říkáme-li, kdo jednou co dal, že to nemůže odkazovati (po druhé) jinému. Že Němec stejně říká »einmal«, není ještě dokladem, že jsme se tak naučili od něho; ani jsme se tak od něho naučiti nemohli, protože jsme tak říkali dříve než on. Což je tak těžko pochopiti, že i v jazyce mohou z podobných začátků přirozeným a samostatným způsobem na různých místech vznikati podobné výsledky? Je v této věci velice poučné, podívati se na srbštinu, o níž přece nikdo nebude tvrditi, že je ve vleku němčiny. Číslovka *jeden* v srbštině rozvila — bez německého vlivu — stejné významy jako čeština (srv. N. Ř. II, 110); proto je docela přirozené, že i příslovce této číslovky (*jednom*) v srbštině má všecky významy co naše *jednou*.

Dáme ještě jeden příklad úkazu, že ze stejných základů vyrůstají stejné výsledky. Naši větu »člověk se zde ani posadit nemůže« přeložil by Němec »man kann sich hier *nicht einmal* niedersetzen«; kdyby někdo z Čech řekl »člověk se zde nemůže jednou posadit«, spráskli bychom nad ním ruce, jak to mluví, a s právem bychom řekli, že se vyjadřuje po německu, protože

v Čechách tak mluví jen Němci. Ale Bartoš má v »Dial. slovníku« z Moravy (z Hané) věty »nemáme jednó do hube co dať, nemáme to žeto (= žito) jednó kde vesepať, néni tu jednó hde sednóť«; vypsal je z J. Malovaného »Skladby nářečí císařovského« (v Čas. Mat. mor. 23, 24), a ani brvou nehnul. Nemyslíme, že by tak Císařovští mluvili po německém vzoru; mají slovo *jednó* jako Němci *einmal*, a protože záporné věty rády popírají více, než vlastně je třeba, užívají svého *jednó* i zde tak jako Němci svého *einmal*, mluvíce tak docela po svém (»není tu jednou kde sednout« znamenalo asi původně, že není kde sednout jednou, neřku-li častěji nebo na rozličných místech). Aby nám nikdo nerozuměl nesprávně: neradíme, aby se tak ode dneška mluvilo a psalo vůbec. Ne proto, že bychom Císařovské měli v podezření, že němčí, ale protože se knižní jazyk má vyhýbati *zbytečným* archaismům, neologismům, vulgarismům a provincialismům; a »není tu jednou kde sednout« by byl provincialismus, zbytečný proto, že máme pro touž představu již výraz jiný, kterému *všude* rozumějí a který nám úplně stačí.

Starý jazyk měl *jednú* také s významem, v němž nám toto slovo samo dnes nestačí. V Alexandreidě se popisuje prudký útok Alexandrových vojů na tyrské hradby. »Sto jich *jednú* se zdi zabijí, avšak sě vždy ke zdi hrabí« (= hrabou se, vyhrabují podzemní chodby; rým a počet slabik dokazují, že původní překlad měl starší tvar 3. os. mn. č. zabí, nebo snad ještě bez přehlásky zabiú, hrabiú). Brzy potom čteme, jak Alexander byl u Gazy raněn, ale přece »všem sě *jednú* káza (= kázal) hnúti, nic nedbajě na své rány«. My bychom zde řekli místo *jednú* asi *najednou*, v době starší bychom jinde asi našli *pojednú, pojednou.*

Že se příslovce pojí pro podrobnější vystižení významu s předložkou, je věc velmi častá, také u nás. Naše slovo *uvnitř* (stč. *vňutř*) je poučným příkladem. Podle praslov. *ątr'*, což samo již znamenalo »uvnitř«, měli bychom říkati *utř* (srv. příbuzné slovo *útroba* = vnitřnost); ale jazyk chtěl míti pojem umístění v něčem vyjádřený určitěji a spojil si ono staré příslovce s předložkou *v*, která tenkrát před samohláskami zněla ještě *v'n* (*v něm* na př. povstalo z *v'n jem'*). Tak vzniklo *vnutř*, které si naši předkové podle tvarů jako *vníti* (= vejíti), *v něm, v nich* atd. změkčili ve *vňutř, vnitř*. Toto *vnitř* se pojí zase s předložkami, a vzniká *zevnitř, dovnitř*; a protože se v tvaru *vnitř* předložka *v* stala mluvnickému citu našich předků nezřetelnou, přidali si ji znova, a začali říkati *uvnitř* (předložka *v* totiž v staré době měla před hláskami *p, b, m, v, f* tvar *u*, říkalo se *u poli, u boji, u moři,*

u vodě, u formě). Dobře, že skladatelé našich »Oprávců«, »Očist« atd. nedovedou jazyk stíhati na takových klikatinách; zkusil by ještě více, než zkouší. Rozumí se, že je jazyku při tom docela jedno, jaký pád by měla předložka, kdyby se pojila s nějakým jménem, které cítíme jako příslovce; a příslovce, které je původně nějakým tvarem jmenným nebo třebas již samo výrazem předložkovým, pojí se stejně s předložkou jako kterékoli příslovce jiné. Proto se říká v Čechách odedávna *podnes* i *dodnes* (v. N. Ř. IV, 56, 127); říkali tak i překladatelé bible Kralické (*po dnes* 5. Mojž. 2, 30, *do dnes* Mat. 11, 23), kteří asi nevěděli, jak vzniklo slovo *dnes*, ale měli tolik jiných vědomostí mluvnických i tolik poctivého citu českého, že by mohli poděliti kolik tuctů dnešních filologů i nefilologů. *Dosti* je původní výraz předložkový, ať vzniklo z *do syti* či z *do sti* (v. o tom Sborn. filol. 2, 74), a přece ještě nikdo proto nezapovídal, abychom neříkali *zadosti, zadost*, ač by předložka *za* měla míti 4. pád, ne spojení předložky *do* s 2. pádem.

Jednou je vlastně 7. pád jedn. čísla žen. rodu číslovky *jeden*, ale stalo se příslovcem dávno, snad již v době praslovanské (*jedinoją, jeďnoją* je již v církevní slovanštině, ovšem jen jako příslovce číselné); je to příslovečný tvar podobný jako příslovce *volnou, rovnou*, nebo jako se říkávalo *lotrovskou* (= lotrovským způsobem), *zlodějskou* a pod. (snad se k tomu původně přidávalo nebo přimýšlelo nějaké podst. jméno žen. rodu). Ale pojí se toto *jednou* zase s předložkami, ať tyto předložky žádají pádu kteréhokoli. Říkáme »*o jednou* nebude zle«, nebo častěji »*pro jednou*«; anebo »byl jsem tam o jednou (o dvakrát) častěji než ty«. Upozorňujeme čtenáře zvláště, že zde cítíme význam předložek docela určitě (proto je také píšeme zvláště), a že se přece jazyk spokojí pouhým příslovcem, nevynucuje tvaru v příslušném pádě. Nemluvíme zde o přijímání »pod jednou«; zde »jednou« není příslovcem, nýbrž ještě skloňovanou číslovkou, k níž si domýšlíme zamlčené slovo »způsobou« (jako v přijímání »pod obojí«).

Staré takové spojení je *pojednú, pojednou*. Nalézáme je v starší době často. Někdy znamená, že se něco stalo, jak dnes říkáme, »najednou«, jedním rázem, bez dělení, jaké by bylo jinak možné. Místo oněch vět z Alexandreidy s pouhým *jednú* bychom podle obyčeje jiných památek spíše očekávali, že obležení sto dobyvačů »pojednú« se zdi zabijí, že král všem se »pojednú« kázal hnouti. Doklady staré by čtenář našel na př. u Gebauera (Slovn. 1, 621); ještě v Kralické bibli čteme Iz. 66, 8 »zdaliž zplozen bývá národ pojednou?«, Krabice z Veitmile (1536) píše v dokladě

Jungmannově o nějakém léku »toho můžeš přijíti (= přijmouti) jeden kventík pojednau«. Proto *pojednú* nabývá nezřídka i významu dnešního »spolu, zároveň«, naznačuje, že se děj týká nedílně rozličných věcí nebo osob, které spolu nejsou přirozeným celkem, které děj zasahuje spolu jen náhodou; tak na př. překládají Čtenie Benešova Mat. 13, 29 »snadno, zbierajíce kúkol, vytrháte pojednú i pšenici«. I za prostě číselné »jednou« (= jedenkrát) nalézáme v starší době *pojednú*; tak čteme v »Pláči svaté Mařie« (v rukopise Hradeckém) »jáz (= já), tvá přěžalostná mátě, umřěla bych ráda za tě ne pojednú, ale stokrát, a k tomu ješče tisúckrát«, a ještě Veleslavínův slovník (1598) má »pojednou« s významem lat. semel, una vice. Z toho ze všeho vidíme, že se číselné příslovce *jednú* počalo u nás měniti v *pojednú* (nedílnost je jen pochopitelnou obměnou číselného pojmu »jeden«); stalo se to podle vzoru starých výrazů složených ze jména v 3. p. (později v 6. p.) s předložkou *po*, jako pomalu, pohostinu, ponenáhlu, pohříchu, po způsobu, po zákonu atd., a rozumí se samo sebou, že se jazyk zase nestaral, jaký pád je vlastně *jednú*. Ono časové *jednú* se s předložkou *po* neskládalo; aspoň neznáme dokladu, v němž by se vyprávělo, že se »pojednou« stalo to a to, aby »pojednou« v něm znamenalo naše obyčejné »jednou«.

Za to jsou hojné staré doklady, v nichž *pojednú* čteme o událostech, jež se staly znenadání, náhle, i o událostech, které ani jinak nejsou možné než nedílně, jedním rázem. Je to vlastně obměna onoho významu nedílnosti; jako lze říci na př. o stu lidí, kteří by mohli býti pobíjeni po částech nebo po jednom, že padli »pojednou«, lze podobně říci i o události vlastně nedílné, jejímiž oddíly však přece jen jsou očekávání, přípravy atd. Dokladů tohoto způsobu z nejstarší doby neznáme; ale jsou časté na př. v Kralické bibli a v jiných spisech z té doby. Tak čteme v Přísl. 28, 18 »kdo chodí upřímně, zachován bude, převrácený pak na kterékoli cestě padne pojednou«, ve vypravování o Saulově obrácení (Skut. 9, 3) »a když byl na cestě, stalo se, že již přibližoval se k Damašku. Tedy pojednou rychle obklíčilo jej světlo s nebe«. Také zde my říkáme obyčejně *najednou*, ale dovedeme ještě říci *pojednou*. Zejména ve větách, do nichž vkládáme nějakou výstrahu; napomínáme k opatrnosti, a přidáváme, že pojednou se stane neštěstí, pojednou si člověk zlomí nohu.

Naše dnešní *najednou* je pozdější. Neznáme starších dokladů než Jungmannův z Komenského »najednou strhl se vítr«; Kralická bible aspoň podle Biblické konkordance píše jen *pojednou*.

Lze očekávati, že se časem najdou doklady starší a hojnější, ale sotva v nejstarší vrstvě našeho písemnictví. Toto *najednou* místo nepochybně staršího *pojednou* (anebo ještě staršího *jednú*) skoro vypadá jako germanismus, jako slovný překlad něm. auf einmal. V srbštině se objevuje i *najedno* = najednou, auf einmal; ale toho se na ochranu našeho *najednou* dovolávati nebudeme, protože to je bezpochyby (vedle obvyklejšího *jednom*) samostatný předložkový výraz složený docela pravidelně z předl. *na* se 4 p. *jedno*. Tedy: je *najednou* germanismus či nic?

Co se týká slova *najednou* s významem nedílnosti, bylo by těžko vraceti se k bývalému *pojednou*. Kdybychom řekli o hostech, že přišli pojednou, každý by tomu rozuměl jen tak, že přišli nějak znenadání, ne, jak bychom snad chtěli naznačiti, že přišli v stejný čas, netrousili se jeden po druhém. Ovšem že někteří prý radí, aby se místo *najednou* říkalo raději v tomto významě *zároveň* anebo *spolu*. Ale předně: nelze říci vždy místo *najednou* některé z těchto slov (vypil celý pohár zároveň, spolu?); a za druhé: je dobře, než se něčeho vzdáme, dobře se podívati, je-li to opravdu nepotřebné nebo dokonce škodné.

Jaký je mluvnický rozdíl mezi *najednou* a *pojednou*? Patrně ten, že *pojednou* vyjadřuje pouhý způsob děje, vyjadřuje, že se něco děje (nebo se stalo, má se státi atd.) nedílně, kdežto *najednou* přidává ještě aspoň odstín významu slušejícího předložce *na* se 4. p. To je význam cílový, ve smyslu přeneseném účelový. Rozdíl, který hledáme, vycítíme nejlépe, položíme-li vedle sebe, kde je možno, výrazy s předložkou *na* a bez ní. Řeknu-li, že dělám něco rychle, je to něco jiného, než řeknu-li, že to dělám narychlo: narychlo děláme, máme-li vůli práci brzy vykonati (někdy i na ujmu její hodnoty), a řekneme »narychlo«, chceme-li tuto vůli také zřejmě vyjádřiti. Rčení »děliti rovným dílem« vyjadřuje pouhý způsob, pouhou rovnost dělení, »děliti na rovný díl« přidává úmysl děliti spravedlivě (anebo výsledek tohoto úmyslu). Takové odstíny se ovšem v jazyce i rády stírávají; *naspěch* má podnes onen účelový význam, *na ručest* již v staré češtině bez něho znamenává totéž co *rúče*, t. j. prostě »rychle«. Ale takové blednutí významu původního nesmí nikoho másti.

Význam účelový, odstín úmyslu učiniti něco »najednou«, byl asi na tomto slově také, když vznikalo vedle staršího »pojednou«. V slovenštině (také ve valaštině, v laštině na Moravě) *ráz* (i *poráz, rázem, do rázu* atp.) znamená naše »jednou« nebo »pojednou«; účelový význam (který ovšem také vybledá) má *na ráz*. Tak my říkáme *na dvakrát* atd.; *po dvakrát*, jak se někdy

také říká (byl jsem tam po dvakrát), je jen obměna obvyklejšího »dvakrát: (zatím dosti zbytečná), a nikdo neřekne »po dvakrát«, kde se říká »na dvakrát« (vypij to na dvakrát). A není-li chyba říkati »na dvakrát«, nemůže býti chybou ani, říkáme-li »najednou«, třebas účelový význam zaniká. A domnívám se, že *najednou* vzniklo ne vlivem německým, nýbrž podle vzoru, jejž měl jazyk ve starých rčeních, jako *na dvakrát, na prospěch* atd. Již proto, že neznám z lidové mluvy dokladu, že by se dnes ve významu nedílnosti někde říkalo ještě *pojednou* místo *najednou*.

A odsud se přeneslo *najednou* na místo *pojednou* i tam, kde tato slova znamenají »z nenadání«. Jednak oba významy nejsou daleko od sebe; a mimo to se v jazykových dějinách změny, které nejdříve zasáhly jen část nějakého oboru, stále a stále rozšiřují na obor celý. Stopu tohoto šíření tvaru *najednou* na ujmu staršího *pojednou* vidím v tom, že *pojednou* s významem nedílnosti úplně zaniklo, kdežto ve významě »znenadání« stále ještě dovedeme užíti tohoto slova staršího. A jistě není náhodou, že nejspíše řekneme »pojednou«, kde nejméně lze mluviti o nějaké úmyslnosti, kde nám tane na mysli obava, že by se »pojednou« mohlo státi něco nemilého.

Podle našeho soudu jest tedy nedůvěra, s níž někteří u nás hledí na slova *jednou, najednou*, docela zbytečná.

Proto nesouhlasíme také se snahou některých »oprávců«, nahrazovati slovo *najednou* příslovcem *náhle. Náhle* je slovo staré a dobré, ale nekryje se přece významem se slovem *najednou.* Či je jedno, řeknu-li o někom, že »najednou« umřel, či že umřel »náhle«? A neochuzuje jazyk, kdo jej zbavuje jemných významových odstínů? *Najednou* znamená »znenadání«, naznačuje, že se něco stalo bez předchozích příznaků, jež by byly daly tušiti, co se má státi; »najednou se strhl vítr«; »najednou se zablesklo«; »X. byl pořád zdráv, ale najednou začal postonávat a v týdnu byl mrtev«. *Náhle* se děje něco, není-li při tom všelijakých okolností, jež děj, o kterém se vypravuje, obyčejně činívají delším; »X. umřel náhle«, t. bez nemoci, která bývá zpravidla průvodkyní přirozené smrti, »náhlý« soud je bez některých formalit, zatčení, soudní výkony a trest při něm za sebou rychle následují; *najednou* se vztahuje spíše k době, v níž děj nastal, *náhle* ke způsobu, k rychlému spádu, s jakým se udál. Vždyť samo slovo *náhlý* patří k témuž kořeni co sloveso *hnouti, hýbati* a znamená podle toho vlastně rychlý pohyb po nahnuté ploše; *náhlý* člověk se pobouří a v pobouření jedná bez rozvažování, *náhle* v starší době znamenávalo tolik co »rychle« (čteme na př. věty jako

»náhle odtudto ven!«, »vprostřed noci náhle vstachu« = vstali). Proto také stává *najednou* jako slovo vyjadřující nějaké překvapení obyčejně na začátku věty, *náhle* jako pouhé označení způsobu raději někde dále. Je pravda, že je někdy možno touž věc, podle toho, jak na ni pohlížíme, vypravovati se slovem *najednou* nebo *náhle* (»najednou se strhl vítr, vítr přišel náhle«), ale jen člověk bez skutečného jazykového citu dovede z toho usuzovati, že lze místo *najednou* beze všeho psáti *náhle*. A našim spisovatelům stačí, napíše-li někdo jednou slovo, které nezní dosti přirozeně po česku, aby hned psali stejně.

Tak jsme čtli na př. v románě, jehož spisovatel vůbec vidí krásu v tom, psáti co možná, jak nikdo nemluví, o tom, jak stará teta domlouvá mladé ženě, která dovede vyváděti všelijaké ztřeštěnosti. Tato povídá: »Je-li nutno, tetinko, toho neurčuje lidská vůle. Náhle ti cosi nařídí: jdi a musíš jíti.« Neřekl by každý Čech »najednou ti něco nařídí...«? Anebo se vypravuje (v Nár. l. 16. ledna) »O člověku, který se učil lháti«. Miloval krásnou ženu, rozešel se s ní a po dlouhé době ji spatřil zase. Všichni stárneme a stárla i krásná žena; nahrazovala mladou krásu výtvarným uměním. Bývalý milenec ji viděl nejprve zdáli a »zabušilo mu srdce«. Ale pak »přistoupil k ní a náhle ji uzřel — z blízka. Chvíli mlčel... A potom odpověděl hlasem zlomeným a třesoucím se: Myslím, že není na světě krásnější ženy... Nevěděla, že mládenec v té chvíli po prvé — lhal. Náhle se naučil...« Nečiší z těchto *náhle* místo *najednou* nepřirozená nečeskost?

Místo *jednú*, *jednou* známe z Moravy a ze Slovenska také tvar *jednúc* (i *jednúcky*); v. Slovn. staroč. 1, 620, Bartoš, Dial. slovn., Kott 6, 504, Přísp. 2, 94. Zdálo by se, že to je nějaká pozdní zkomolenina, ale byl by to omyl; ten tvar známe již ze starých památek moravského původu (Slovn. stč. 1, 621; Kott 6, 504; 7, 1282; Přísp. 3, 113), i starší polština má jednąc, podobné tvary jsou v církevně-slovanských památkách srbského a bulharského původu (jednušt, jednušti, po jednušti a pod.) i v slovinštině (jednoč). V srbštině bychom viděli, jak tvary původní podléhají změnám, jak se na př. mění napodobením příslovcí na *-če*, *-č*, ale to jsou již věci, do nichž nám nic není. Rozličné hlásky, jež v jazycích jiných nalézáme (bulh. *št*, slovin. *č*, srb. *ć*), jsou každému, kdo přečetl první stránky slovanského hláskosloví, patrným důkazem, že české *c* vzniklo z pův. *tj* (jako v *sviecě*, *svíce*

ze *světja*, srv. *svítiti*, *světlo* atd.); také bychom mohli pomýšleti na pův. *kt* (jako v *noc*, srv. lat. *nox*, *noctis* atd.), ale touto cestou bychom se asi nikam nedostali.

Zdá se, že v tomto záhadném tvaru vězí něco podobného našemu příd. jm. *domácí*. V jazyce staroindickém a v Avestě je dosti veliký počet příd. jmen, odvozených z příslovcí a podobných slov přímým připojením přípony *-tjo-* (v těchto jazycích *-tja-*); na př. stind. *amâ* »doma«, *amâ-tja-s* »domácí«. Podobně je utvořeno lat. *propitius* »laskavý« (pův. »blízký«) od *prope* »blízko«, v litevštině a v lotyštině jsou také slova podobného původu. Stejně je utvořeno naše *domácí* z příslovce *doma*. *Domácí* je t. zv. určitý (nebo složený) tvar přídavného jména, jež by v tvaru neurčitém (nebo jmenném) znělo *domác*, ž. r. *domácě* (z *domáca*, později *domáce*), stř. r. *domáce*, mn. č. m. r. *domáci* atd., docela, jako je vedle určitého *zdravý*, *-á*, *-é* neurčité *zdráv*, *-a*, *-o*. Docela tak mohlo vzniknouti z příslovce *jednú* příd. jm., které by v staré češtině znělo *jednúc*, *-cě*, *-ce*, mn. č. *-ci*, *-cě*. Neurčitých tvarů příd. jm. se užívalo nejčastěji jako přísudků nebo nebo přísudkových přívlastků (nebo doplňků, jak se u nás obyčejně s Gebauerem říká); vedle »ten bosý hoch přišel«, kde určitý tvar *bosý* patří jen ke svému podst. jm. a je tedy jeho přívlastkem, říkáme »ten hoch je bos«, kde *bos* je přísudkem (doplňkem), a »ten hoch přišel bos«, kde *bos* patří i k slovesu (praví se jím také, jak hoch přišel) a je tedy přísudkovým přívlastkem (doplňkem). Přísudkové přívlastky bývaly v starých dobách mnohem častější, než jsou později, ale místo nich vznikají časem raději příslovce, protože se takovými přívlastky naznačuje spíše, jak (kde, kdy atd.) se co děje, než jaký je předmět, s nímž se něco děje; a to se děje buď tak, že se přímo místo příd. jm. utvoří skutečné příslovce, anebo že se tvar, který byl původně přídavným jménem, schopným lišiti rod, číslo a pád, cítí jen jako příslovce a pozbývá této schopnosti. Komu by šlo o podrobnější výklad, našel by jej v II. sv. Sborníku filol.; zde to objasníme nějakým příkladem.

Ještě v staré češtině bylo vedle určitého příd. jm. *pěší* i neurčité *pěš*, *-ě* (*-e*), *-e*, mn. č. *pěši*, *-ě* (*-e*), jehož se užívalo docela jako dnes na př. tvarů *bos* atd. Říkalo se tedy »jsem pěš« (v ž. r. »jsem pěšě«), »jsme pěši«, »muž jde pěš«, »žena jde pěšě«, »dietě jde pěše«, »jdou pěši« atd. Místo všeho toho se později říká nezměnným příslovcem *pěšky;* docela, jako se v některých krajích místo středočeského *bos*, *-a*, *-o* atd. říká *bosky*. T. zv. přechodníky nejsou nic jiného, než přísudkové přívlastky (doplňky), jsou to slovesná příd. jm. neurčitého tvaru, jimiž se praví, jak se co děje;

proto se také rády mění v příslovce. Místo »stál mlče, stála mlčíc, stáli mlčíce« raději říkáme »mlčky« (mlčečky atp.), místo »nechtě, nechtíc, nechtíce« se říkávalo »nechtěčky«; zvláště v našich východních nářečích jsou takové tvary (seďačky, ležačky atp.) hojné a rozmanité.

Jinde tedy se tvar vlastně přídavný sám, beze změny tvarové, mění v příslovce. Zřetelný příklad nám dávají přechodníky. Již III, 249 jsme mluvili o tom, že se místo původního »muž stoje spal, dívka stojíc spala, vojáci stojíce spali« říká v lidové mluvě bez rozdílu »dívka spala stoje, vojáci spali stoje«; t. j. přechodník, slovesné přídavné jm. neurčitého tvaru, pozbylo schopnosti lišiti rod a číslo a stalo se tak příslovcem. To se děje také u neslovesných přídavných jmen. V jazycích slovanských nalézáme zpravidla, že se u přídavných jmen sklonění tvrdého mění v příslovce tvar středního rodu, u příd. jm. sklonění měkkého v tvar rodu mužského (jako v přechodnících). Původně se říkalo »strom stojí přím, jabloň stojí přímа, bidlo stojí přímo, stromové stáli přími« atd., říkalo se i »kámen ležel hlubok, hodil jsem kámen hlubok, hodili jsme hroudu hluboku« atd.; místo toho již před počátkem dob dějinných opanovaly tvary střední *přímo* (*přiemo*), *hluboko* atp. (odtud pocházejí slov. příslovce na *-o*, která se pak v některých slov. jazycích množí), a z původního stavu jsou jen zbytky, někde hojnější, jinde řidší. Ještě v staré češtině se říkalo, jak jsme viděli, »šel jsem pěš, šla jsem pěšě, šli jsme pěši«; ale nalézáme v staré češtině i věty jako »viece sme šli pěš než jeli«, podobné věty jsou i na př. v staré ruštině, v slovinštině i jinde; a podobných dokladů, v nichž tvar 1. p. m. r. ustrnul v příslovce, je v slovanských i jiných jazycích dosti hojně, nemůžeme se však jimi zde obírati.

A tak snad vyložíme i ono záhadné a přece tak staré moravské a slovenské *jednúc*. Představme si, že bylo příd. jm., jež v neurčitých tvarech znělo *jednúc*, *jednúcě (jednúce)*, *jednúce* atd., s významem asi »jednokrátný«; byly možny věty, jež by dnes zněly »hrom jednouc udeřil; mají tam trh jednouc v témdni, pouť byla jednouce v roce«; odtud mohlo vzniknouti příslovce *jednúc*, jehož jinak vyložiti nedovedeme.

V našem úředním slohu se překládá něm. einmalig dnes slovem *jednorázový*, mluví se o »jednorázových« platech, podporách atp., t. j. o takových, které se vyplatí jen jednou, neopakují se. Škoda, že ono staré příd. jm. (domýšlíme-li se ho správně) tak dávno zaniklo; mohli jsme míti »jednoucí« podpory, jako máme

domácí chléb. Uznáváme rádi, že by »jednoucí podpora« zněla divně, ne-li divoce, nějak jako div divoucí; ale »jednorázový« není také nejkrásnější slovo.

DROBNOSTI.

VĚSTITI ČI VĚŠTITI?

Úřední Pravidla mají *věstiti*, uvádějí však toto slovo bez významu; naši spisovatelé přes to rádi psávají *věštiti*, kde je kladou s významem »předpovídati věci budoucí«. Neradi se pouštíváme do otázek pravopisných, protože způsob, jak které slovo píšeme, je přece jen věc dohody, jíž nebývá radno zbytečně hýbati, a protože vůbec asi bude potřebí, soustavně a důsledně ukliditi některé sporné kusy českého pravopisu; ale došla nás o slově *věstiti, věštiti* přímá otázka z naší čtenářské obce, mimo to pak otázka o správnosti tvarů *věstiti* či *věštiti* ani není pravopisná, nýbrž týká se samého základu těchto slov.

U slovesa *věděti* jsou v jazycích slovanských prastaré tvary *věst* »známý« (na př. v jaz. círk.-slov.), *věsť* (č. *věst*) ž. r. »vědění, zpráva« (v staré češtině nalézáme také pokus uvésti v jazyk slova *dobrověst* m. r., *dobrozvěst* ž. r. s významem »evangelista, evangelium«). Odtud mohlo vzniknouti odvozené sloveso *věstiti* nebo *věstovati* »činiti známým, oznamovati«; užívá-li na př. Sušil slova *věstiti* s významem »zvěstovati«, je to slovo sice zbytečné (jako tolik jiných slov Sušilových), ale správně utvořené, a *zvěstovati* je slovo v češtině od nejstarších dob doložené a běžné.

Jiné slovo bylo patrně také již v praslovanské době příd. jméno *věšč', věšč'ĭ* (tvořené z téhož kořene *věd-* příponou *-tjo-*); znamenalo asi »vědoucí«, ale již v prastaré době nabylo významového odstínu »znalý věcí budoucích, prorokující« (aspoň nalézáme tento odstín v rozličných slov. jazycích). Toto příd. jméno má již i stará čeština v tvaru *věščí, věští*; čítáme na př. v starých spisech o věštích pannách nebo ženách, o věštím duchu, jímž jsou některé osoby obdařeny, příd. jm. *věští* se v r. m. objevuje i jako jméno podst. s významem »hadač«. Jsou i slova od tohoto příd. jm. odvozená, jako *věščec, věštěc* (a pak *věštec*, s *t* přeneseným z tvarů věštcě, věštce, věštci atd., kde se *ť* před *c* změnilo v *t*), *věštice, věštkář* (již u Chelčického), *věštkyně*, příd. jm. *věštní*.

věštný a j. Tato slova mají vesměs význam vztahující se k věštění v době křesťanské hříšnému, k rozličným způsobům hadačství (pro předvídání a předpovídání věcí budoucích z milosti boží ve smysle křesťanském utvořeno podle řec. a lat. propheta slovo *prorok* s odvozeninami); to ovšem také dokazuje, že to jsou slova prastará, pocházející z doby pohanské.

A tak povstala i slovesa *věštiti* a *věšťovati*, doložená již v staré češtině: *věštiti* má Jungmann ze slovníku Jana Vodňanského (z r. 1511) a z Rešla, podst. jm. *věšťování* z Paprockého a z Rady zvířat (*věštěvánie* již v rukop. Svatovítském 100b). Docela tak má na př. polština vedle příd. a podst. jm. *wieszczy* (= č. věští) slovesa *wieszczyć*, *wieszczować* »hádati, prorokovati«, a nevím, že by někdo zapovídal tak psáti. Není proč zapovídati *s tímto významem* ani v češtině tvar *věštiti*; kdo jej zapovídá, trhá jeho souvislost s prastarou družinou slovanských slov. A měl by také žádati, aby se říkalo a psalo *věstba* místo *věštba*; takováto slova na *-ba* jsou u nás v přímém svazu se základními slovesy, a jako vedle *choditi*, *honiti* je *chodba*, *honba*, měli bychom míti vedle *věstiti* tvar *věstba*.

Věstiti je u nás novotvar, jak jsme řekli, zbytečný, protože v stejném významě máme staré sloveso *zvěstovati* (nemluvíc o jiných slovech podobného významu jako ohlašovati, oznamovati a j.), ale docela správně utvořený; líbí-li se našim spisovatelům, nebude hříchem, ujme-li se. Ale měl by se zachovávati rozdíl mezi *věštiti* a *věstiti*: hadači nebo osoby obdařené věštím duchem »věští«, ale kde jde o to, co jinak označujeme slovesem »zvěstovati, oznamovati«, je na místě tvar věstiti. Poláci správně rozlišují pravopisem slovesa wieszczyć, wieszczować (= věštiti) a zwieścić (= oznámiti; po česku by toto slovo znělo zvěstiti), zwiastować (= zvěstovati; s týmž významem říkají také zwieszczać, kde je szcz oprávněno tvarem samým). Významový rozdíl mezi starým *věštiti* a novým *věstiti* je podle našeho soudu dosti veliký, aby každý mohl věděti, jak kde psáti; kdyby se snad zdálo prospěšnější, aby se psalo stejně, měl by ovšem míti více práva starý tvar *věštiti* než novotvar *věstiti*.

Vusínův slovník (1700) má slovo *věštník* s významem »věštec«. Je to odvozenina staršího příd. jm. *věštní*, *věštný* »věštecký« a má tedy správné š. V nové době jsme si přejali z ruštiny slovo *věstník* s významem »oznamovatel (tištěný)«. Toto slovo má ovšem zase správné s. Říká-li někdo u nás také s tímto významem »věštník«, svádí jej asi obdoba slova deštník.

PLISSÉ.

V »Časopise čsl. houbařů«, jenž mimo poučení odborné a praktické podává také hojně příspěvků z lidového názvosloví hub a jiných částí, byla 1, 272 a 2, 22 také zpráva, že výtrusovým lupenům hub v Bystřičce (v okr. vsatském na Moravě) říkají *vrápky* a rozlišují podle toho lišky »vrápkované« (pravé) od jiných hub liškám podobných. Bartošův slovník zná »vrapy« (jedn. č. vrap) jako pojmenování okrasných záhybů na částech oděvu (na sukních a j.), toho, čemu se v Čechách místy říká »varhánky« (pojmenováním pocházejícím od podobnosti s řadou píšťal na varhanách). Sterzinger (pod »Falte«) má toto Bartošovo slovo vedle jiných (jako skládky, náběrce, varhánky) v stejném významě. Drobné »vrapy« jsou *vrápky*; k tomu je sloveso *vrápkovati*, a nemusíme vykládati, jak velice se podobají lupeny na spodku kloboučku největší části hub ozdobným »skládkám« (anebo také »skladkám«) na sukních, na rukávcích a j. Této ozdobě oděvů se říká v městech obyčejně po francouzsku »plissé«, a čítáme často na domech nápisy hlásající, že »zde se plissíruje, plisíruje, plizíruje« atd. Pokusy tuto věc pojmenovati po česku, ať se navrhují slova stará (nabírati, nabíraná sukně) či tvoří nová (skládati, skládaná sukně, řásniti, řasovati), nenalézají ohlasu, asi proto, že slova navrhovaná mohou znamenati i něco jiného. Nebylo by možno užíti slov *vrápky* (»plissé«), *vrápkovati* (»plisser«)? Kdyby se jich ujaly naše učitelky, zvláště industriální, snadně by se rozšířila.

Starší tvar než *vrap* r. m. byl, jak se z dokladů zdá, *vrapa* ž. r.; slovo to znamenalo řasy, záhyby šatu (v dokladě z 15 stol., uvedeném v Čas. čsl. houbařů 2, 22, je také řeč o »vrapách« nějaké houby). Tak na př. vypravuje Comestor 302 a, jak Ježíš ušel zázračně hněvu Židů (Luk. 4, 30): »postúpivši (= ustoupivši) jemu, skála učini (= učinila) mu miesto jako tajnici (= tajný úkryt), a tu ješče šlépějě a *vrapy* rúcha jeho dávno vtiščené znamenati«. Podle toho jedn. č. slova »vrápky« by bylo lépe *vrápka* než vrápek, 2. p. mn. č. *vrápek*, a jiné pády mn. č. *vrápkám*, *vrápkách*, *vrápkami*. Tyto tvary jsou i pohodlnější, protože při nich není stejnosti ve znění 1. a 4. p. mn. č. (vrápky) se 7. p. (vrápkami).

V letošní zimě nosily naše dámy »pláště« (s rukávy; v rodě mužském by to tedy pláště nebyly) s životem hladkým a se spodkem v řídkých širokých řasách; takové hrubší ozdobě by se mohlo říkati *vrapy*, *vrapování* (vrapovaný plášť a pod.).

Slova vrapa, vrap, vrápka, vrápek, vrapovati, vrápkovati atd. jsou řídká dnes i v starší době; proto bychom byli vděčni za zprávy, kde ještě žijí.

ZPŘÍSTUPNITI.

Podle slov pana F. J. H. ve več. Nár. l. 14. října 1920 se nestarala správa salmského velkostatku »o zpřístupnění« jeskyň v okolí Macochy na Moravě. Hned potom se ptá aspoň, »jak učiniti širšímu obecenstvu přístupným tento krásný kout světa s neporušenou přírodou«; ani toho nebylo třeba. Myslíme po německu; a protože Němec říká zugänglich machen, napodobíme to, jak dovedeme, svým »učiniti přístupným« a dokonce novou ohavou »zpřístupniti«, na jakou se posud ani němčina nezmohla. Snad by každý rozuměl, kdyby se tyto krásy světa prostě obecenstvu *otevřely*? Ovšem, Němec v tomto významě neříká ani öffnen ani aufmachen a na samostatný výraz náš mozek již nestačí. A »s neporušenou přírodou«! I to zní způsobem v němčině dnes dosti obvyklým (snad ani ne tak německým jako latinským); nemá býti řečeno, že ta příroda je dnes neporušena, nýbrž že má býti neporušena i po otevření. Jeskyně by se tedy měly obecenstvu otevříti tak, *aby* jejich krása zůstala neporušena, nebyla porušena, neutrpěla ujmy atd.

POSUDKY A ZPRÁVY

Karel Weigner, *Topografická anatomie.* Se zřetelem ke studiu anatomie a ku potřebám klinickým. I. Topografická anatomie hlavy. 1. Část lebeční. 2. Část obličejová a topografická anatomie smyslových ústrojů. II. Topografická anatomie krku, hřbetu a hrudníku. III. Topografická anatomie břicha. Nákladem Českého lidového knihkupectví a antikvariátu (Jos. Springra) v Praze. 1915—1920. Stran 881.

Neukončená posud, rozsáhlá kniha prof. Weignera, badatele, jehož jméno má dobrý zvuk v domácím i cizím světě vědeckém, řadí se důstojně k důkladným lékařským učebnicím a příručkám českým, na něž poslední léta byla tak úrodná. Odborná kritika si chválí na ní zevrubnost a jasnost výkladu, podrobné využití literatury, nejedno nové pozorování vlastní, neobyčejně pozorný zřetel k potřebám mediciny praktické, hojnost a krásu vyobrazení. »Naše Řeč« pokládá za slušné připojiti k tomu ještě uznání auto-

rovy pečlivosti o správnost jazykovou; po této stránce náleží Topografická anatomie k nejlepším vědeckým knihám českým a snese měřítko velmi přísné.

K některým výtkám je arci i tu příčina. Spisovatel má nemírnou zálibu v adjektivech na -telný nebo adjektivech téhož významu; užívá jich i tam, kde se lidová mluva spokojuje slovesem, na př.: fossa, v níž jsou dosažitelny velké cévy krční 387 (v níž lze dospěti k . . ., lze přijíti na . . .); mezi arteria a vena subclavia je viditelný proužek cupula pleurae 463 (je viděti); hranice jsou hmatatelny, někdy i viditelny 456 (lze hmatati, viděti); anastomosy jsou snadno dokazatelny 436; trojhran Pirogovův neznatelný 402, výklad k obrázku (není znáti); na řezu jsou znatelna tělíska Malpighiova 822 (je znáti); mezižeberní prostory jsou hmatny, nikoli viditelny 560; na tomto místě jsou hmatny nádory na pyloru 790 (lze hmatati); atp.

S hlediska slovníku lze činiti námitky proti větám: musculus trapezius kryje celou řadu svalů 476 (kryje řadu); poněvadž se na klavikulu upíná celá řada svalů 541 (upíná řada); — prostor, v němž se vyvíjí v důsledcích pohybu hrtanu bursa mucosa subhyoidea 408 (následkem pohybu); — mléčné lištny 547 (lišty); lištnovitými výběžky 543; — ossifikace nastupuje v chrupavce štítné, prstencové a hlasivkové 416 (děje se); při prvém těhotenství nastupuje plný rozvoj mléčné žlázy 544 (dochází mléčná žláza plného rozvoje); podle pravidla nastupuje srůst švů u vyšších raç později 16 (nastává); — toto posunutí obnáší půl segmentu 526 (má rozsah); — Fick dokazuje na podkladu modelových konstrukcí, že . . . 561 (podle konstrukcí, opíraje se o konstrukce); — velikost dutin čelních podléhá značným variacím 18 (značně variuje); — při klidném horizontálním držení hlavy podmiňuje (krční část páteře) dorsální konkavitu a vyklenuje krční útroby 384 (působí); — proto, poněvadž 833 834, 522 (proto, že); — posléze 451, 490, 772, 707, 152 a jinde (konečně); — chordae tendineae jsou přiměřeně struktuře dvojcípé chlopně silnější než chordae tend. chlopně trojcípé 624 (ve shodě se strukturou); v případě dystopia cruciata pravá arteria renalis odstupuje pod. art. mesenterica sup. 745 (při dystopia); — sternum je rozmanitě široké, což má přirozeně vliv na polohu čáry sternální k čáře střední 554 (arci); při tom přirozeně dlužno míti na mysli . . . 587 (ovšem); — (nádory) mohou přivoditi smrtící krvácení 794 (způsobiti); — vztahy caeka závisí v prvé řadě na jeho poloze 861 (především); — padesát roků 108 (let); přes 15 roků 607; ramus internus je ryze sensitivní 424 (čistě); svazek neprobíhá

ryze vertikálně 441; o ryze deskriptivních poměrech 92; tak častěji; — a sice 81, 146 atd. (a to); — rytmický sled kontrakcí předsíní a komor 633 (rytmické střídání); jednotlivá pásma zastupují se kompensatorně, shodujíce se s postupným sledem okrsků 526 (pořádkem, pořadem); sled těchto vrstev, důležitý po stránce chirurgické, osvětlí tyto poznámky vývojové 683; sled jednotlivých středů pro vněmy je týž jako ve sféře motorické 102; naproti tomu je elasticita její (t. j. mater dura) proti pružnosti kostí lebečních tak nepatrná, že se při nárazech, nemohouc sledovati vibraci kostí, odloupává 36 (stačiti); cévy lymfatické, jež z části sledují dráhy krevní 6 (provázejí dráhy krevní, drží se směru drah krevních); lymfatické cévy sledují povrchové cévy krevní 664; — cuspis anterior jest obrácena vzad a současně vlevo k zevní stěně komory 624 (zároveň); — popis spadá do rámce anatomie systematické 631 (náleží); — tractus spinocerebellaris dorsalis tvoří pokračování části dorsálních kořenů z distálních končetin 131 (je pokračováním); jsouť kosti ty tvořeny dvěma lamellami 11 (skládajíť se ze dvou lamell); — přilnavost vlhkých ploch orgánů břišních zabezpečuje určitou měrou jejich normální polohu 758 (nějakou); že se švy vyznačují určitou variabilitou 158 (jakousi); o který úsek míšní v určité výši páteře běží 522 (v některé); — direktní basální fraktury zde nepřicházejí v úvahu 32 (direktních b. fraktur se to netýče); — z toho je vidno, že... 553 (viděti); — největší počet zlomenin vykazuje žebro páté a šesté 556 (přihází se u žebra); v odstupu svém vykazují tato dvě ramena individuální přechody mezi U a Y 52 (v odstupu jevívají se na těchto ramenech); — (nerv) je vysazen úrazům tlakem, úderem 470 (vydán); žebra jsou vysazena zlomeninám 556 (vydána nebezpečí zlomení); z dalších vztahů dlužno vyzdvihnouti, že... 844 (vytknouti); — záhy se objevují vrásky 388 (brzy); pars pylorica je záhy fixována tím, že... 762

Na několika málo (opravdu málo) místech je předložka nesprávně nebo aspoň neobvyklým způsobem vokalisována: beze spojení 797, ke srůstům 766 (vedle: k srůstům 772), ke přiléhající části 171 (k, ku), ke bránici 831, jeden nade druhým 505, ve hloubce 790, ve tvaru 530, ze tvaru 384, ze hmoty 827; naopak vokalisace schází; k vzniku 686. Nesprávné je: nahražuje 508 místo nahrazuje, ztluštělý 503, 691, 858 m. ztlustělý, ztlustlý nebo ztluštěný.

Adjektivum »kosťový« (hmoty kosťové 10, trámce kosťové 15, kosťové veny 12) je zbytečné, stačí staré »kostní«. Místo analogického »vývin« (576, 702) je lepší »vývoj«. Plíce nejsou orgán

»párovitý« 582, nýbrž »párový«. Přídavná jména přivlastňovací odvozená z cizích jmen vlastních zakončených samohláskou, jako Rugeův 578, Schultzeův 133, Krauseův 860, Frankeův 880, Henleův 701, Brauneův 701, Wernickeův 95, Traubeův 793, Schwalbeův 787, mají správný tvar bez této samohlásky, tedy: Rugův, Krausův, Wernickův (tak správně na str. 104: centrum Wernickovo; tamže střed Brocův, z osobního jm. Broca) atd. S potěšením konstatujeme, že oblíbené v lékařských spisích českých nestvůry typu »Hlava-Obrzutova Pathologie« (m. Hlavova-Obrzutova) u Weignera není.

Ve skloňování lépe než »solemi« (vápenatými solemi 415, 559) by bylo »solmi«. Chybné je: k návrhu Freundově 553 (Freundovu), krvjíc ho (myslí se sval) 538 (jej), z něj 754 (z něho), svojí konvexitou 505 (svou), tutéž šíři 590 (touž), tutéž polohu 587, tutéž skladbu 662, 805, tutéž stranu 614, těmže kmenum 806 (týmž), dva až čtyry prstence 427 (čtyři). K 1. p. Malgaigne (t. j. Malgéň) zní správný 2 p. Malgaigne (t. j. Malgéně); na str. 723 se čte: podle Malgaignea. Na str. 786 rozeznává se na žaludku oddíl trávící a oddíl odvodný; má býti zajisté »trávicí«. V časování proklouzly nesprávnosti: připočtěno 821 (připočteno), protnouti 439, 811 (protíti), na vyjmutém jícnu 651 (vyňatém, vyndaném), žlázky zakrní 547, lalůčky zakrní 544 (-ějí), ledviny podkovité snadno onemocní 735, vzácné je, chybí-li prsy 547, musculus scalenus posterior, poměrně často chybící 457, stavíc se (t. j. střevo) šikmo 860, všecky složky stěny břišní jsou sestupujícím varletem vychlípeny, vytvářîce jeho obaly 691, přimíseno 651 (přimíšeno).

Dosti často narážíme ve Weignerově knize na zbytečné archaisující užívání přídavných jmen místo 2. pádu jména podstatného, na př.: forma žaludeční 785 (žaludku), orthodiagrafický obraz srdeční 609 (srdce), od dolního okraje hrudníkového k hornímu pánevnímu 662 (od d. o. hrudníku k h. okraji pánve), přední plocha osrdečníková 595, tvar břicha jest určen skeletním podkladem trupovým 659, poloha žaludeční 787, 784, poloha srdeční 602, 607 (na str. 609 lépe: rozdíl v poloze srdce), povrch srdeční 594, na hranicích zadní a střední třetiny ventrodorsálního průměru hlavového 1, rozměr srdeční 607, na dorsální straně trupové 536, šířka srdeční 607, tvar žaludeční uprostřed zúžený 788, rozličné tvarové typy břišní 659, peritoneální upevnění žaludeční 788 a pod. (srov. N. Ř. IV, 112, 310, 311). Občas se vyskytují, rovněž způsobem nemístně archaisujícím, jmenné tvary příd. jmen místo tvarů složených: z té příčiny je možna záměna ureteru

s venou 740, poloha je patrna 665, na přechodu bývá znatelno mírné vyboulení 638 (znatelné; a ještě správněji: znáti), jež (ligamentum) je viditelno v zevním kruhu tříselním jako ploténka 693, je významno, že... 675, prohloubení je závislo na poloze ramena 387, dráhy jsou samostatny 425, okolnosti jsou závažny 689, jsou na ní patrny otisky 808 (patrné; je na ní viděti), svaly, jež ponechávají těla obratlová uprostřed volna 389. Naopak zase se neshledáváme někde s tvarem jmenným, kde by byl na místě: (val) je snadno přístupný a proto důležitý pro orientaci 441, není bezvýznamno, je-li střevo roztažené nebo stažené 856 (bezvýznamné, roztaženo či staženo). Na němčinu upomínají zpodstatnělá přídavná jména »čtené a psané«: existence středu pro porozumění čteného a psaného 107 (věcí čtených a psaných). Zájmeno »tento« je nečesky položeno ve větě: stěna (předsíně) je hladká až k oušku, zevně od tohoto a nahoře vyčnívají musculi pectinati 617 (od něho, od ouška). »To« strachem z germanismu zmizelo: neposunuje-li se úder srdečního hrotu značněji dolů, lze vyložiti tím, že... 609 (lze to vyložiti). »Samotný« stojí nesprávně místo »sám«: mícha samotna má k páteři tyto vztahy 515, cévy jsou určeny pro složky páteře, pro obaly míšní i pro míchu samotnu 512. Na několika místech je v naší knize užito zájmena vztažného, kde by — hledíc k tomu, že se má vyjádřiti skutečnost právě tak závažná, jaká je vyslovena větou řídící — bylo na místě zájmeno ukazovací, na př. lamina superficialis pokračuje přímo na adduktory, na nichž se spojuje s listem hlubokým a prostírá se s nich jako jednoduchá fascie na dorsální stěnu stehna 710 (na nich); ureter probíhá k linea terminalis, přes niž a přes vasa iliaca se svou flexura marginalis dostává do malé pánve a spěje... 739. »Jeden« je zbytečné: (sternum) může býti uchýleno k jedné straně nebo postaveno šikmo 554 (na stranu). Místo »v obou plicích« 648 by bylo správně »v obojích plicích« nebo »v obou křídlech plic«.

Zbytečné zeugma shledáme v slovích: tu lze hmatati a dosáhnouti dolní část pravé ledviny 804 (zasáhnouti). Genitiv stojí m. náležitého nominativu: že mu nepřísluší ani názvu fascie 669 (název). Je samozřejmé, že při složitých a podrobných popisech, jaké podává anatomie, není naprosto možno všude se vyhnouti hromadění genitivů. Ale některých takovýchto drsností slohových bylo přece jen lze se vyvarovati, na př.: nervy plic jsou větve nervi vagi, odstupující na místě skřížení těchto s radix pulmonis 593 (v místě, kde se kříží nn. vagi s radix); schematický nárys uspořádání snopců myokardu 633 (nárys toho, jak jsou uspořádány

snopce); system vedení podráždění 628 (na str. 634 a 635 lépe: system pro vedení podráždění). Nečesky zní věta: fossa sagittalis dextra je obdobně levé rozdělena též ve dvě části 827 (podobně jako fossa levá). Několikrát zaráží 7. pád doplňku místo 1. pádu: je zcela správným upozornění, že... 528, zhubnutí je patrným 544, duležitou je značná variace 734, volnou zůstává část zvaná pars libera 771, a naopak 1. pád místo čekaného 7.: průřez stává se kruhovitý 506. Nečeské je *na* ve větách jako: na motorické innervaci bránice nemají interkostální nervy podílu 574 (v innervaci), fascie se účastní na stavbě dorsální stěny 670 (při stavbě), nervus vagus víže se svým průběhem na krku na arteria carotis interna 446 (k), měchýř žlučový je svou horní plochou přirostlý na játra 841 (k játrum), krční část pneumogastrického traktu se připojuje na hlavovou v pravém úhlu 416 (k hlavové).

Místo správného »kolísati se« píše naše kniha zpravidla »kolísati« (571, 50, 150, 816, 840, 645 a j.), m. »zduřovati« naopak zase »zduřovati se« (448,449, 467). Na několika místech je užito slovesa dokonavého, kde by bylo na místě nedokonavé: orgány jsou ponenáhlu vymýceny 863 (vymycovány), cévy probíhají... dosahují... prostoupí... a vlévají se 839 (prostupují), tlusté střevo je zásobeno větvemi (arterií) 877 (zásobováno), (nerv) kříží... zahne se... běží 720 (zahýbá se), (platysma) napomáhá při polknutí 389 (polykání), poměr mezi délkou a šířkou krku bývá vyjádřen výrazy krku dlouhého a krátkého 384 (vyjadřován názvy »krk dlouhý a krátký«). Jako vět relativních místo hlavních, tak užívá W. někdy rád přechodníků místo způsobu oznamovacího tam, kde jde o skutečnosti nikoli podružné nebo pruvodné, na př.: lebka se švy je pružnější, méně snadno podléhajíc frakturám 16 (podléhá); u novorozenců mícha zasahuje v kanálu páteřním kaudálněji, nabývajíc své definitivní polohy v pubertě 501 (své def. polohy nabývá v pubertě); thymus až do puberty vzrůstá, váha jeho se zvyšuje na 38 g, klesajíc v stáří na 6 g 636; peritonaeum parietale přechází s přední stěny břišní na bránici, kryjíc ji až k cetrum tendineum 758 (kryje ji pak); velikost laryngu je především měnliva individuálně, vykazujíc dále různosti podle stáří i podle pohlaví 412 (je měnliva především ind., dále jeví různosti); a jinde pod. Nesprávně je položen přechodník min. ve větě: lymfatické uzliny mohou zduřivše (sic!) ohroziti svým tlakem cirkulaci krve 722 (zduřejíce, t. j. kdykoli; »zduřevše« by značilo »ježto zduřely«). Nejasná svým infinitivem jsou slova: schema anatomické lokalisace mluvě rozuměti a mluviti je odvozeno z rozboru klinických případů 107

(schema toho, jak se lokalisuje rozumění mluvě a mluvení, je odvozeno).

Záporka schází: (vazy) zabraňují, aby mezižebří při inspiraci a exspiraci vpadávala a se vyklenovala 561 (český způsob náležitý je: nevpadávala, nevyklenovala). Sloveso »býti« je vynecháno neprávem: regio submandibularis, jež zvána tak podle svého obsahu, žlázy podčelistní 386 (jež je zvána); fossa ileopectinea je, takto ohraničena, trojbokou pyramidou 710 (takto jsouc ohraničena). Slovosled bývá místy přebroušen: na mrtvole bránice je vyklenuta tak 572 (je bránice); všemi těmito spojkami poloha míchy je v kanálu páteřním zabezpečena 503 (je poloha míchy); na končetinách innervace sensibilní má ráz pásový 525; spojí-li se oba hrboly čarou a rozpůlí-li se segment této čáry, punctum Sylvii je od středobodu tohoto 1 cm kraniálně 153 (je punctum Sylvii); poněvadž dutina břišní jest hermeticky uzavřena, atmosférický tlak se přenáší na útroby břišní 756 (přenáší se atm. tlak); atd. často. Příklonky stojí někdy na místě, na které podle historické mluvnice a lidové mluvy nepatří: zde uložena je (arterie) mezi zubem 172 (zde je uložena); z kterých složeny jsou nervové dráhy 98 (jsou složeny); že lze si zjednati k žaludku přístup 792 (že si lze); čímž odlišuje se zduření bederní od krčního 506 (čímž se odlišuje); atp.

V pravopise knihy bylo by si přáti větší jednotnosti; prvé dva sešity píší cizí slova latinská a řecká víc etymologicky než druhé dva. V druhých dvou sešitech dosti často interpunkční čárka buď schází, nebo je naopak nadbytečná. Tiskových chyb se najde neobyčejně málo.

Po těchto výtkách (z nichž některá propter peccatum omissionis padá i na hlavu referenta, který byl při prvním díle (str. 1—380) autorovým jazykovým rádcem) bylo by spravedlivo, aby přišel výčet toho, co Weigner proti obvyklé naší mluvě lékařské zlepšil a co bohdá přejde mladším medikům do krve. Byla by toho hezky dlouhá řada. Právě proto od takového seznamu upouštíme. Autorovi přejeme, aby se brzy dočkal dotištění své záslužné práce.

S.

Z NAŠICH ČASOPISŮ.

Živé slovo, nový časopis pro studium mluvidel a jejich výkonů (t. j. pro fyziologii řeči, fonetiku, správné mluvení, metodiku vyučování hluchoněmých, pro techniku fonografickou i pro otázku reformy pravopisné), uveřejňuje v svém 3. sešitě právě vydaném článek Otakar

Zicha O rytmu české prósy, který je ukázkou přípravných prací pro autorovu chystanou »Českou metriku«. Rytmus vůbec, vykládá Zich, vzniká tím, 1. že se nám časová řada prvků rozčleňuje, posloucháme-li ji, ve skupiny (stopy, takty), z nichž každá má jeden prvek větší váhy než ostatní (subjektivní důraz), jeden vrchol, seskupující kolem sebe prvky méně závažné, 2. že se tyto skupiny po sobě následující v něčem shodují, že mají nějaký společný znak, který se od jedné skupiny ke druhé opakuje. V mluvené řeči vznikají rytmické skupiny přízvukem; kolem slabiky s přízvukem hlavním seskupují se slabiky nepřízvučné a slabiky s přízvuky vedlejšími. Přízvuk hlavní má nejen příčiny fysiologické (objektivní), ale i příčiny psychologické (subjektivní), tkvící v závažnosti představ řadou slabik vyjadřovaných. Proto se rytmické skupiny mluvené řeči nekryjí vždycky s rozčleňováním slabik na jednotlivá slova, nýbrž skupina se může skládati i z několika slov, jimž vévodí hlavní přízvučná slabika slova, označujícího závažnou pro nás představu. Věta »Nestyděl by ses od božího rána nic nedělat?« skládá se sice z 8 slov, ale tvoří jen 3 rytmické skupiny (takty), určené třemi hlavními přízvuky slov nestyděl, od, nedělat. Tyto slabiky s hlavními přízvuky tvoří těžkou část skupiny, jíž se ostatní slabiky s přízvuky vedlejšími, čistě mechanickými, a bez přízvuku podřizují jako její lehká část. Hranice mezi jednotlivými skupinami jsou pak určovány přestávkami v řeči, jež mají zase důvody nejen fysiologické (nabrati dechu), ale i psychologické (rozčlánkovati řeč, abychom ji učinili přehlednější, srozumitelnější). Čím mluvíme volněji, důrazněji a pečlivěji, tím jsou přestávky hojnější (a také rozmanitější), a to nejen od věty k větě, ale i uvnitř téže věty. Členíce takto souvislou řeč v skupiny menší a menší, dospíváme však ke skupinám, v jejichž nitru již přestávek činiti nelze; takové nejmenší skupiny v uvedeném příkladě jsou skupiny »nestyděl by ses«, »od božího rána«, »nic nedělat«. Význačnou vlastností těchto nejmenších skupin jest, že jich nelze prokládati slovy, která s gramatickým vazivem jejich nejsou ve shodě; můžeme říci »nestyděl by ses, Jirko, od božího rána atd.«, ale nemůžeme říci »nestyděl, Jirko, by ses atd.« ani »nestyděl by ses od, Jirko, božího rána atd.«. Tímto dvojím měřítkem, hlavními přízvuky a přestávkami, jdoucími až do nejmenších možných skupin slovních a slov, můžeme tedy určiti nejen počet, ale i hranice slovních skupinek, které jsou pro rytmus řeči tím, čím je takt v hudbě, nebo stopa ve verši.

O druhé podmínce rytmu, t. j. o vzájemné shodě mezi jednotlivými skupinami po sobě následujícími, při mluvené próse ovšem mluviti nelze, neboť jejich vzájemný poměr se neřídí žádnými zákony vědomými a chtěnými, není mezi nimi společného prvku stále se opakujícího. Chceme-li tedy mluviti o rytmickém rázu prósy, musíme přestati na pozorování rytmického rázu jednotlivých slovních skupin (nikoli řad) a

charakterisovati rytmický ráz prósy jen podle toho, která rytmická forma slovních celků v té neb oné próse převládá, která je v menšině, nebo která se vůbec nevyskytuje. K tomu poznání lze dospěti jen metodou statistickou, percentuálním stanovením poměru mezi jednotlivými rytmickými útvary skupin slovních.

Jedním z nejdůležitějších pojmů rytmických je rytmický spád. Začíná-li se skupina částí těžkou (hlavním přízvukem), na př. r á no, o d rána, o d božího rána, je rytmický spád sestupný; je-li naopak těžká část na konci skupiny, na př. ten l e n, jeho n o s, je rytmický ráz vzestupný; začíná-li se skupina lehce, vyvrcholuje se a pak se zase končí lehce, na př. a ř e kl, jako d o ma, a d a la jí, je rytmický ráz obstupný. Spád slovních celků je tedy určen polohou slabiky s hlavním přízvukem.

Aby zjistil celkový rytmický ráz české prósy, autor článku probral 5 úryvků z různých spisovatelů, z Erbena, Nerudy, Čecha, Jiráska a Březiny, a zjistil číselně, že valná většina slovních celků v české próse (83%) je spádem sestupná a jen pranepatrná část (1%) čistě vzestupná; zbytek činí slovní celky spádu obstupného (asi 14%) a celky nerozhodné. Jeví se tedy v české próse rozhodná převaha sestupného rázu rytmického. Pozorujeme-li při tom dále i rozložení přízvuků (hlavního i vedlejších) v sestupných slovních skupinách několikaslabičných, shledáme, že značnou převahu mezi celky sestupnými má rytmus sudý nad lichým (3: 2); z toho je tedy patrno, že se jeví v české próse větší sklon k rytmisování trochejskému (po dvou slabikách) než k daktylskému (po třech). Zkušenost tu potvrzuje i rozložení přízvuků ve skupinách vzestupných a obstupných. A konečně, proberou-li se statisticky i různé způsoby, jak se rozličné skupiny slovní končí, zda slabikou s přízvukem hlavním či vedlejším nebo bez přízvuku, zjistíme, že zase valná většina skupin (¾) má vyznění lehké (nepřízvučné) a jen nepatrný zlomek (1/10) se končí těžce (hlavním přízvukem). Rytmický ráz české prósy se tedy vyznačuje rozhodnou převahou spádu sestupného (s těžkým začátkem a lehkým vyzněním slovních skupin), a to spíše trochejského než daktylského. Z tohoto rázu plyne obtížnost a umělost našich veršů jambických, při nichž si básník musí tvořiti nejen vzestupný začátek svých veršů nezávažnými slovy jednoslabičnými, ale i těžké vyznění slovy zase jednoslabičnými, tu ovšem závažnými.

Na závěrek svého článku ukazuje autor, jak v rámci tohoto celkového rytmického rázu české prósy lze pozorovati u jednotlivých spisovatelů různé individuální výchylky a sklony, na př. nápadně velký počet vzestupných celků u Erbena (vlivem mnohospoječného vypravování lidového) a u Březiny (návykem k jambům), velké množství jednoslabičných celků u Jiráska a Nerudy, malý počet trojslabičných celků sestup-

ných u Nerudy proti Jiráskovi a pod., a ukazuje, že by tímto způsobem bylo možno zjistiti objektivně leckterou individuální zvláštnost řeči našich spisovatelů.

V témže sešitě vykládá Frinta, navazuje na článek Zichův, o rytmickém principu českého slovosledu, který se domnívá viděti v ustáleném místě a pořádku t. zv. slov příklonných (enklitik) ve větě. Rytmický tento princip si uvědomil při čtení Vycpálkova článku »O chybném slovosledu nebo pořádku slov« v N. Ř. I, ale jeho poznámky nebyly tehdy redakcí Naší Řeči uveřejněny. Protože prý však výklady Zichovy jeho poznámky plně ověřují, vrací se k nim znovu. Příčinu, proč každé české ucho tak nepříjemně pociťuje nesprávné umístění enklitik (na př. ve větách 1. »jak bylo jí« místo »jak jí bylo« a pod., nebo 2. »aby stali se« místo »aby se stali« a pod.), vidí Frinta v porušování dvojí tendence větného rytmu konversační prósy, a to: 1. nezačínati po přestávce slovem nepřízvučným (jednoslabičným, proklitickým), nýbrž seskupiti slova tak, aby se nabylo přízvuku; 2. nezačínati větu stopou trochejskou, vyskytla-li by se v dalším stopa daktylská, nýbrž dáti této přednost.

Ale v tom nelze dáti autorovi za pravdu. První zásada by mohla vésti k domněnce, že čeština nemiluje na začátku věty (neboť o ten běží při postavení enklitik) slovního celku vzestupného (jambického) a že pozorování a data Zichova to potvrzují. Ale pozorování Zichova se vztahují na rytmický spád celků (skupin) slovních v ů b e c a pro rytmický spád větných začátků nelze z jeho statistiky nic vyvozovati. Pozorování o zdrcující převaze sestupných skupin nad vzestupnými bylo by lze aplikovati na začátek věty jen tehdy, kdybychom pozorovali věty osamocené, isolované. Jakmile se však začnou věty spojovati v souvislou řadu a svazovati se smyslem jedna s druhou rozličnými partikulemi, spojkami a jinými výrazy spojovacími, změní se poměr mezi sestupnými a vzestupnými skupinami na začátku vět velmi radikálně. Rozbíráme-li po té stránce texty, jichž užil k svým výkladům Zich, shledáme, že poměr vět začínajících se slabikou nepřízvučnou (jambem) k větám začínajícím se přízvukem (trochejem n. daktylem) je u Erbena 54:69, u Jiráska 55:71, u Nerudy 34:66, u Čecha 24:57, průměrně a zhruba 2:3. Není tedy lze viděti v češtině zvláštní nějaké nechuti k větným začátkům vzestupným neboli k větám začínajícím se nepřízvučným slovem (jednoslabičným, proklitickým). Kdybychom chtěli pro začátek českých vět stanoviti skutečně nějaký obecný zákon rytmický, musili bychom říci, že čeština nezačíná nikdy (a to ve shodě se svým celkovým rázem rytmickým) vět d v ě m a slabikami nepřízvučnými (anapaestem), nýbrž že v takových případech, kde by se z nějakého důvodu (o němž ještě bude dále řeč) seskupily na začátku věty dvě slabiky nepřízvučné,

změní se tyto dvě slabiky zase ve shodě s celkovým rytmickým rázem našeho jazyka automaticky v trochej, jsou-li tři, v daktyl atd. To je skutečný zákon, absolutně platný, kterým se liší čeština nejen od mnohých jazyků cizích, nýbrž i slovanských. (Není třeba zajisté podotýkati, že v těchto rytmických výkladech máme vždycky na zřeteli výslovnost klidnou, nevzrušenou a pečlivou.)

Vykládati pak dnešní naše pravidla o postavení a pořádku enklitik z dnešního rytmického rázu češtiny je načisto nehistorické a kausálně zvrácené. Snaha nepřízvučných slov (enklitik), posouvati se bez ohledu na gramatickou příslušnost až v popředí věty (za první přízvučný člen nebo za partikuli), je daleko starší než dnešní prvomístný přízvuk češtiny a tím i dnešní její trochejsko-daktylský ráz. Ukázalť, jak známo, už r. 1892 Wackernagel, že se t. zv. enklitika (partikule a nepřízvučné tvary zájmenné) posouvala v čelo věty již v indoevropském prajazyce, a tento tradiční slovosled, který měl ovšem důvody v rytmicko-melodických poměrech prajazykových, udržel se zvláště ve všech slovanských jazycích (s nemnohými odchylkami pozdějšími, jako je na př. rus. čego stydimsja, togo i taimsja) bez ohledu na jejich přízvukový a rytmický ráz. To platí nejen o postavení enklitik vůbec, nýbrž i o pořádku, jak po sobě následují; i ten má důvody jednak v prajazykových poměrech slovosledných (zájmena za partikulemi, dativ před akus.), jednak v dalším vývoji obecně slovanském (enklitika novější za staršími i s pozdějším přesunem enklitik slovesných před zájmenné). Čeština tedy zdědila zákon o slovosledu nepřízvučných slov již z prajazyka indoevropského a slovanského a zachovala jej celkem beze změny (mimo zdá se mi a pod. za starší zdá mi se a pod.) od nejstarších dob až na naše časy. Klademe-li tedy v češtině enklitika na určité místo v čele věty, řadíme-li je v převážné celkem shodě s ostatními jazyky slovanskými určitým pořádkem (že jsem se, že bych se, že jsem ho, že bych se ho, že jsem se mu ho a pod.) a pociťuje-li každé české ucho tak nepříjemně jejich nesprávné umístění, nelze hledati důvod toho v novočeských poměrech přízvukových a rytmických, nýbrž v prastarém usu, který by se byl, soudě podle ostatních jazyků slovanských, nezměnil, i kdyby se byl český přízvuk ustálil jiným způsobem, než je dnešní.

Doba, kdy se ustálily dnešní poměry přízvukové, našla zákon o slovosledu enklitik již hotový a vžitý a nemohla učiniti nic více — možno-li tak mluviti o zjevu zcela mechanickém — než aplikovati na příklonky určitým pořádkem po sobě následující tytéž zákony přízvukové jako na kteroukoli řadu slabik; t. j. začínala-li se řada slabik tvořících větu skupinou dvou příklonek, na př. »že se bál«, dostala skupina týž přízvuk jako každé jiné slovo dvouslabičné (jinak by tu byl býval anapaest,

jimž se žádná skupina nezačíná), skupina tří příklonek, na př. »že se ho bál«, týž přízvuk jako slovo trojslabičné (jinak by tu byla bývala skupina tří nepřízvučných slabik za sebou, v naší soustavě přízvukové nezvyklá), skupina čtyř příklonek, na př. »že bych se ho bál«, jako slovo čtyřslabičné, skupina pěti příklonek, na př. »že bych se ho byl bál«, jako slovo pětislabičné atd. Neplatí tedy pro příklonky žádné zvláštní nebo jiné zákony rytmické než ty, jimiž se řídí skupiny slabik (slova, slovní celky) vůbec; záporně bychom tento obecný zákon mohli vysloviti v ten způsob, že se rytmickému duchu češtiny příčí dvě nepřízvučné na začátku (anapaest) a tři nepřízvučné uvnitř skupiny.

Avšak rytmických zásad Frintových výše uvedených nejen nelze užíti na vysvětlení určitého a ustáleného postavení a pořádku příklonek a jeho přirozenosti, neboť pořádek ten je prius a rytmus posterius, ale nelze jich použíti ani jako mechanické pomůcky zkusmo odvozené z dnešního stavu jazyka. Druhá zásada Frintova zní: nezačínati větu stopou trochejskou, vyskytla-li by se v dalším stopa daktylská, nýbrž dáti této přednost. Z toho by vyplývalo, že pětislabičná řada nepřízvučných slov na začátku má podle Frintova mínění ustálený typ daktylsko-trochejský. Ale tomu není tak. Pětislabičná řada příklonek má, jak bylo řečeno, totéž přízvukování jako každé jiné slovo pětislabičné, a v pětislabičných slovech jest, jak souhlasně celkem tvrdí Gebauer i Král, vedlejší přízvuk kolísavý, dopadaje někdy na slabiku třetí, jindy na čtvrtou. Kolísavost tato je na pětislabičné řadě enklitik zvláště patrná; ve větě »jak pak bych se ti odměnil« je stejně možno položiti vedlejší přízvuk na slabiku »bych« jako na slabiku »se« a tak i v jiných větách podobných. Mohou tu býti i rozdíly individuální; ve větách »jak pak se ti tam vedlo«, »to jsem se ti tam nasmál«, »já bych se mu byl nedal«, »že bys mi to byl neřekl« cítím ve své výslovnosti na začátku spíše trochej a daktyl než obráceně. Tak bývá také, začíná-li se věta dvojslabičným slovem přízvučným, po němž následují tři příklonky; na př. »a přece |se ti to| nepovedlo«; »nechce |bys mu byl| utekl« a pod. Zkrátka v přízvukování liché řady příklonek není určitě patrná tendence dávati přednost daktylu před trochejem, neboť i opačné rytmisování je zcela dobře možné. Že tato rytmická zásada Frintova není obecně platná, je nejlépe patrno na případech, kde se střetá s ustáleným pořádkem příklonek. Ve větách »denně byste se hádali«, »mohli byste mi pomoci«, kde první slabika slova »byste« je přízvučná, musili bychom, abychom vyhověli zásadě Frintově a dosáhli v první stopě daktylu, [illegible]novati nepřízvučná slova »se«, »mi« před »byste«, což je ovšem [illegible] nemožné a nepřirozené. Že také po spojkách »ale, avšak« neplatí [illegible] rytmická zásada Frintova, nýbrž starý ustálený pořádek (»ale držel [illegible] dobře«, nikdy »ale se držel«), jest ovšem věc známá.

To pokládala redakce Naší Řeči za potřebné uvésti na vysvětlení, proč poznámky Frintovy o postavení příklonek nebyly před třemi lety redakcí N. Ř. uveřejněny.

*

V posledním (5.—6.) dvojsešitě letošního ročníku Listů filologických vrací se P. M. Haškovec v článku »O zásadách kritických« po dvouletém uvažování ještě jednou ke sporu o rčení »máte čas«, o němž jsem vykládal v N. Ř. II, 232 a pak znovu v odpovědi na námitky Haškovcovy III, 26, obšírnou polemikou (ne tuze zdvořilou), jejíž cíl a někde i smysl jest bohužel člověku, nemyslícímu ženskou logikou, dost nejasný. Dotklo-li se snad Haškovce, že N. Ř. na jeho stručnou poznámku — jak praví (L. F. 47, 309) — o 44 řádkách (ale je jich 45) otiskla pomalu (!) dvakrát tak dlouhou mou odpověď (ř. 67), hněvá se zbytečně; N. Ř. otiskla každému tolik, co napsal (mimo osobní jízlivosti Haškovcovy, které redakce přes můj protest škrtla). A zejména nemohu za to já, že Haškovec napsal jen 44 (45) řádek a já že jsem jich musil napsati 67. Naopak soudím, že by spisovatel významu Haškovcova neměl snad bojovati takovými malichernostmi, jako je počítání řádek vlastních i odpůrcových; zbytečně se tím zesměšňuje.

Věcně bych nemusil na polemiku Haškovcovu v L. F. odpovídati ani slovem. Článek prof. Zubatého, který zatím vyšel v N. Ř. (IV, 135) o téže věci, potvrdil mimo jiné věci plně i to, co jsem v N. Ř. před tím o rčení »máte čas« napsal. Tvrdil jsem, dílem v svém článku (II, 232), dílem v odpovědi Haškovcovi (III, 27), 1. že rčení »máte čas« ve významě volný čas k vykonání nějakého děje je správné a staré a uvedl jsem pro to doklady (5 + 1, z Alx., Štít., Flajšh. Př., Vel., Jungm., B. Kral., nikoli jediný, jak tvrdí Haškovec, nechápaje, že, co platí pro rčení »mám čas«, platí i pro výraz »je čas«); 2. že rčení téhož způsobu mají i Poláci a Rusové a že Haškovec nemá práva pochybovati o průkaznosti tohoto fakta, pokud cizího původu rčení »míti čas« v těchto jazycích nedokáže; 3. že mezi oběma výrazy »míti čas« a »míti kdy« je nejen rozdíl v jejich větší nebo menší lidovosti (II, 234), nýbrž že se najdou ještě v určitých případech i významové odstíny mezi oběma (III, 28); 4. že však rozdílu, který se Haškovec domnívá mezi nimi viděti, jako by jeden byl konkretnější a druhý abstraktnější, mezi nimi není (III, 28) a že tedy i stilistické důsledky, které z toho Haškovec odvozuje, jsou bezpodstatné. Článek prof. Zubatého potvrdil, 1. že výrazy »mám (je) čas« ve významě, o nějž jde, jsou nejen správné, nýbrž že jsou případy, kdy by rčení »mám (je) kdy« byla i nečeská (IV, 138, 140); 2. že mezi oběma výrazy jsou skutečné rozdíly významové, které brání v určitých případech užíti vý-

razu »mám (je) kdy« místo »mám (je) čas« (nikoli však naopak); 3. že ani při velmi subtilním rozboru významovém, jejž podnik. Zubatý, rozdíl v konkretnosti se mezi oběma výrazy nejeví.

Kdyby byl tedy Haškovec chtěl replikovati na mou odpověď (III, 27) věcně a kriticky, měl, neznaje dosud článku Zubatého, dokázati aspoň, 1. je-li jeho domněnka o cizím původu rčení »míti čas« v druhých slov. jazycích správná čili nic; 2. že ve výraze »neměl jsem kdy se ohlédnouti« je slovo »kdy« konkretnější než slovo »čas« ve výraze »neměl jsem čas se ohlédnouti« (v ostatních věcech byli prý jsme zajedno). Ale Haškovec v L. F. nedokazuje to ni ono. Od první these (kterou, nepopírám, formuloval v svém prvním článku III, 26 z pochopitelných důvodů dost opatrně*) utíká. druhému tvrzení se pak vyhýbá zmateným rozborem mého příkladu (III, 27) »jednati na svou pěst« a »jednati o svém umu«, pleta si při tom konkretnost představy s konkretností, t. j. názorností výrazu a nechápaje, že »běžel rychle« a »běžel jako zajíc« jsou sice výrazy téže představy konkretní, ale že výrazové prostředky v případě druhém jsou konkretnější, t. j. názornější, než v prvém. Všechno ostatní jest plané povídání, připomínající jeho spojence Hlavinku a podobné mudrlanty, kteří se z pevné půdy fakt a dokladů rádi uchylují do oblak jednou jakéhosi neomylného jazykového citu, jindy srozumitelnosti a logiky, jindy zase osobního vkusu a krasocitu, do oblak, kde mohou prováděti své filologické looping a kde jich nelze popadnouti za ruku. I Haškovec vykládá opět a opět o estetickém zhodnocování jazyka, o jeho psychologii a charakteru, ale jen pro Bůh na něm, abstraktním hlasateli konkretního mluvení, nežádejte fakt, dokladů, konkretních příkladů, určitých tvrzení. Proč neukáže aspoň na jednom konkretním příkladě, jako jsem já, »přímočarý gramatik«, ukázal aspoň na dvou v případě svém, v čem vidí vlastně a jak si představuje estetické zhodnocení výrazu »mám čas« a »mám kdy«, když už jsme my v N. Ř. tak nechápaví? Konec konců se jeho estetické hodnocení mění obratem ve věc osobního vkusu (L. F. 47, 310). Dobrá. Haškovec má právo vyhýbati se z osobního vkusu rčení »mám čas«, má právo jako jemný estét upadnouti i do mdlob, když je před ním někdo vysloví, ale nemá právo žádati na nás, abychom z toho dělali zákon a dogma a hlásali v N. Ř.: »Lide český, rčení »mám čas« je

---

*) Haškovec totiž namítal (N. Ř. III, 26), že existence podobných rčení v polštině a v ruštině nic nedokazuje, protože se jazyky ty vlivem cizím změnily (o polštině to ovšem [illegible] nepoví) a že [illegible] ta do nich mohla dostati odjinud. Tvrditi, že se to neb ono mohlo dostati do některého jazyka vlivem cizím, je možno o ledačems, třebas i o české větě »strom je zelený«, jak říkával Gebauer, ale jde o to, dokázati to. Pak teprve z toho může býti podstatná námitka; jinak je to tlach.

sice správné a dobré, ale varuj se ho, protože se panu prof. dr. Prokopu Miroslavu Haškovcovi nelíbí — ač sám neví proč.«

S takovými filology je marná řeč.

Proto na konec jen tři poznámky nefilologické. Nelíbí-li se Haškovcovi moje definice stilistiky, že stilistika je mluvnice aplikovaná k účelům estetickým (III, 27), a zdá-li se mu nemoderní, nemohu za to já; je to definice Richarda M. Meyera (Die Stilistik ist also, prägnant ausgedrückt, die Lehre von der kunstmäßigen Anwendung der fertigen Rede, Deutsche Stilistik, Mnichov 1906, § 9, pod. § 67 a j.).

Dále mi vytýká Haškovec (L. F. 47, 311), že jsem, dovolávaje se na obranu našeho »máte čas« podobného rčení ruského, zapomněl, že tam žije také obrat »mně někogda«. Nikoli, nezapomněl. Ale kdyby Haškovec skutečně uměl logicky a kriticky mysliti, pochopil by, že obhajuje rčení »míti čas«, shledával jsem po druhých slovanských jazycích výrazy analogické; dovolávati se ruského »mně někogda« bylo by přece bývalo naprosto zbytečné a absurdní, neboť o správnosti českého »nemám kdy« nikdo nepochyboval.

Já pak vytýkám Haškovcovi, že dobrým prostředkem v polemice je mu i porušení textu. Shledává (L. F. 47, 312) v mých slovech rozpor, protože prý jsem (N. Ř. III, 28) nejprve napsal, že významově (cituje Haškovec) »mezi oběma výrazy »mám čas« a »mám kdy« není rozdílu pražádného«, a o odstavec níže, uváděje příklad z bible Kralické, »dokudž čas máme, čiňme dobře«, shledal jsem prý přece mezi oběma výrazy rozdíl. Věc se má tak: Nejdříve, rozbíraje z podnětu Haškovcova výrazy »mám kdy« a »mám čas« se stanoviska konkretnosti, konstatoval jsem, že jsou oba stejně abstraktní, a ukončil jsem odstavec slovy: »Není tedy po té stránce mezi oběma výrazy »mám čas« a »mám kdy« rozdílu pražádného.« Při takto stilisované větě nebylo a není pak ovšem žádného rozporu v tom, našel-li jsem pak o odstavec níže na příkladě z B. Kral. mezi oběma výrazy přece jen významový rozdíl — ovšem po jiné stránce. Zcela zjevno bylo to pak ze závěrečné věty celého článku: »Najdou se zajisté v určitých případech i významové odstíny mezi oběma výrazy. Ale rozdílu, který se kol. Haškovec domnívá mezi nimi viděti, mezi nim není.« Jak viděti, umožnil Haškovec své tvrzení o »silném« rozporu v mých výkladech jen tím, že (přestaviv sloveso) vynechal z mé věty slova »po té stránce«, čímž se její smysl ovšem změnil podstatně. Takovými zbraněmi by kritik jména Haškovcova bojovati neměl ani proti odpůrcům sebe nepohodlnějším; zahanbuje tím sám sebe.

Úhrnem: Haškovcovy »Zásady kritické« mají tedy, jak patrno, dvě vlastnosti: a) že to nejsou zásady a b) že nejsou kritické. Jsou to výbuchy neuznaného neomylnictví a uražené, až ženské ješitnosti, v nichž

je sice dost kritisování, ale velmi málo kritičnosti. Doufám, že mi nebude odepřena příležitost dokázati to i o první kapitole Haškovcových »Zásad«, jakmile jen budu — míti čas.

V. Ertl.

HOVORNA.

BROUBITI (IV, 44; 156). Prof. J. Š. Kubín nám píše. »Jsem z Jičína rodem, ale nikdy jsem tohoto slova nezjistil — vždy jen: vobroubit, vobroubenej, vobruba; zavobroubit; »to bude pěkná vobrubovačka!« — vzdychne žena, chystá-li se obrubovat tuze roztřepenou sukni. U nás tedy mají jen zástěry vobroubený kraječkama, vobrubujou šátky, musej zavobroubit něco, je-li sámka částečně potrhána. Tak se říká po celém Podkrkonoší i ve vých. Čechách. — Sem patří i slova vobruba (hřbitovní zeď; Mlázovice, Železnice): »dyš přiběhli k vobrubě, museli přes tu vobrubu všechny, a skákali z vobruby«; vobrubeň, vrchní ozdění studně (Jičín).« — Uveřejňujeme tuto poznámku k IV, 156 s plným vědomím, že při dnešní nedokonalé známosti českých nářečí nelze v takových věcech posud mluviti s naprostou určitostí.

DŮM HEDBÁVÍM (S. P.). Tak tedy visí tato krása v loketních písmenech na domě v Železné ulici! Jsme tomu sami rádi; aspoň čtenáři vidí, že jsme si ji na str. 254 před. ročníku nevymyslili.

PRYČ. Pan S. P. nám píše, že odeslati bez přídavku »pryč«, jehož žádáme III, 154 n., schází také proti dnešnímu zvyku lidové mluvy 1. Sam. (1. Král.) 29, 4, že tedy není chyba, nepsati slova zbytečného. Zapomněl, že zase znamená v staré době »nazpět«, a tak také na místě, které proti nám vede. Knížata Filistinská praví tam Achisovi, u něhož David našel útočiště: »Odešli zase (= nazpět) muže toho, ať se navrátí k místu svému . . .«; je zde zřetelně řečeno, kam dá Davida odeslati, pryč by zde bylo opravdu zbytečné, ale nebylo by asi ani Bratřím zbytečné, kdyby jim zase znamenalo »opět«.

ROZHODOPÁDNĚ (IV, 285). P. Jindra Imlauf poslal redakci list, v němž vysvětluje, proč toto slovo v svém překladě napsal. Že tam prosté ženy na svatbě mluví nářečím a také »slovy siláckými a přímo zpotvořenými výrazy«, viděli jsme ovšem také; ale napsali jsme, že u nás, t. j. v Čechách, ženy z lidu tak neříkají. Neříkají tak ani v Praze, ani, pokud víme, na venkově; leda snad někde výjimkou žena, která toto ohavné slovo zachytila z úst »inteligentů«. V Praze je občas, bohudíky jen zřídka kdy, slýcháme; svědek druhých výrazů, jež jsme kárali, slyšel »rozhodopádně« naposledy v řeči mladého, již absolvovaného právníka. P. I. píše: »U nás (tedy asi v jeho rodišti, t. j. v Novém Městě n. M., jak jsme se dověděli od posla, který nám jeho list laskavě dodal)

kaváren není a lidé jich neznají, a přece není kazimluv onen u nás novinkou od včerejška, ani nebyl přivezen z Prahy, nýbrž je zde domovem ode dávna.« Mluví tam tak »hlavně střední stav, řemeslníci a přelétaví dělníci... Podle vzoru velmi oblíbeného »každopádně« utvořili si »rozhodopádně«... Z měst si přinášejí kazimluv na vsi a rozumí se, že napodobí »noblesní« mluvu městskou, která nikde není pokaženější než v dílnách.« Odkud p. I. ví, že nešťastné to slovo nepřivezl odjinud, na př. z Prahy, některý z řemeslníků a přelétavých dělníků, nevíme; české lidové slovo to není (ani »každopádně«), to soudíme z toho, že ani »rozhodně« ve smysle »najisto, jistě« není slovo české, nýbrž pouhý odvar německého »entschieden«. Nevíme ani (a nedovídáme se ani z listu p. I.), říkají-li tak v Novém Městě ženy z lidu; žena z lidu by v Praze i na venkově (pokud venkovskou mluvu známe) řekla, že ze svatby dětem něco přinést musí, a třeba by dodala něco jako »kdyby bylo, co bylo«, »kdybych si to musila od huby utrhnout« nebo něco podobného.

Říkají-li i ženy z lidu v Novém Městě »rozhodopádně«, mohl ovšem p. I. toho slova také užíti. Ale zdá se nám, že by se takovým ohavám i překladatelé realistických obrázků mohli i měli vyhýbati, není-li zvláštních příčin po nich sáhnouti; vždyť jinak jim razí cestu do lidu, pomáhají »inteligentům«, kteří je tvoří. Nedávno (21. list. 1920) jsme čtli v Nár. l. překlad H. Hackenschmieda (jinak pěkný) z Gust. Wieda. Nějaký »měšťák«, který dostal strach z otrhaného chuďasa, ulevuje si tam slovy: »Tohle by věru ještě scházelo, aby slušně oblečený, mírumilovný usedlík, který vždy řádně na puntík platí své daně a činži panu domácímu, tak mir nix dir nix měl se vyhýbati na postranní cestu před každým křivonohým, otrhaným lazaronem...« Nebylo by stačilo, kdyby byl řekl »pro nic za nic«? Vždyť jinak podobným způsobem nemluví!

Přidáváme, jak jsme již jinde prohlásili, že články a poznámky nepodepsané pocházejí od členů redakce a že za ně odpovídá redakce.

ÚSTROJENEC (A. D.). Psáti ustrojenec (s krátkým u) není správné a analogie se slovy přivrženec, ukvapenec a p. není na místě. Slova přivrženec, ukvapenec jsou odvozena od sloves (vl. od příč. trp. těchto sloves), slovo ústrojenec však není odvozeno od slovesa ustrojiti (sice by znamenalo, jak dobře píšete, někoho ustrojeného), nýbrž od přídav. jména ústrojný, organický (a to zase od podst. jména ústrojí, organismus) týmž způsobem jako stařec od slova starý, jedinec od jediný anebo příslušník od příslušný a p. Kdyby bylo slovo to staré, zněl by 1. pád náležitě ústrojnec, 2. ústrojence atd. a mohli bychom se domnívati, že 1. pád ústrojenec vznikl podobným vyrovnáním 1. pádu s ostatními jako v slově bliženec, které bylo rovněž odvozeno od příd. jména bližný a

jehož dnešní 1. pád blíženec za starší blížnec vznikl podle ostatních pádů blížence, blíženci atd. Ale slovo ústrojenec je odvozenina nová (jako samo příd. jméno ústrojný) a vzniklo přímo v této nynější formě patrně vlivem četné třídy podobných slov na -enec a snad i jiných odvozenin z téhož základu jako ústrojenství, ústrojenstvo a p.

VŠEDNÍ DEN (F. Š.). Komusi se tedy zdá, žę bychom neměli říkati »všední den«, protože v slově všední již je slovo den obsaženo (jak staročeský tvar všě-dní svědčí, je »všední« to, co je »vše dni«, stč. »všě dni«, t. j. každý den). Zdá se, že jsou lidé, kteří mají mnoho zbytečného času na takovéto věci. »Všední den«, na rozdíl ode dne svátečního, říká se, co jazyk český známe (již staročeský překlad Passionálu, pořízený v době Karlově, vykládá, že narození Kristovo bylo zvěstováno »v domu a všědní den«, na rozdíl od Jana Křtitele, jehož příchod byl oznámen »v svatém chrámě a na slovútný hod«), každý Čech tomu rozumí, nikdo se nad tím nepozastavuje; nač hledati něco jiného? To by mohl někdo přijíti a říci, že neděle také patří mezi všechny dni a je tedy také »všední den«; řekli bychom mu ovšem, že náš jazyk přidělil slovu »všední« jiné významy, než je význam, ležící v slovech, z nichž vzniklo, a ten že jest majetkem, na nějž zase jen on sám smí sahati. Snad bude někdo chtíti, abychom vymyslili něco, jako je něm. Wochentag; řekli bychom mu, že i neděle a svátky jsou části týdne a že tedy také jsou »Wochentage«. Jeden moravský advokát prý si naříkal, když přečte číslo Naší Řeči, že si přichází jako stonožka, která má sto noh a neví, na kterou šlápnout, aby nepochybila; co by říkal, kdybychom se dali na takovéto mudrlantství? Vždyť by konec konců ani ten »týden« neobstál!

V některých moravských nářečích mají podle Bartoše místo našich všedních šatů šaty »na každý deň« nebo »každodňové«. Rádi bychom věděli, jak říkají našemu »všednímu« dni (na př. ve větě »zítra je všední den«). Snad nám to poví některý lašský nebo horňácký čtenář?

»Z MINSKU DO VARŠAVY«. Tak jsme čtli v Nár. listech 26. srpna. Známé pravidlo, že česká jména měst a míst mužského tvrdého skloněni mají v 2. p. -u, je-li totéž slovo také neživotným jménem obecným, má základ právě v tom, že jména neživotná původní koncovku -a změnila v -u; protože stáváme u dubu, u brodu, u přívozu atd., chodíme také do Dubu, do Brodu, do Přívozu. Původní koncovku -a obyčejně mají jména, jejichž významu neznáme (jsou některé pozdější výminky; staří jezdili do Chba, my do Chebu); nebylo vzoru, podle něhož by se byl změnil starý tvar, jenž se držívá pevně zvláště u jmen místních. Velmi mnohá z těchto jmen jsou vlastně přídavná jména: Hroznětín, Manětín, Radotín, Pelhřimov je Hrozňatův atd. dvůr nebo hrad (založil nebo měl jej Hrozňata, Maňata, Radota, Pelhřim =

Peregrinus), Opočen je opočný dvůr nebo hrad (IV, 218), a přídavná jména vůbec nikdy nemívala v 2. p. koncovky -u; proto také i jména měsíců jako leden (= ledný měsíc) mají v 2. p. -a.

Cizí jména měst kolísají mezi -a, -u; zhruba lze říci, že jména nám dávno známá mají podle českého pravidla -a (do Říma, Londýna), jiná spíše -u (do Madridu, Lisabonu, Yorku, Washingtonu), některá pak se kolísají (do Hamburka, Hamburku). Slovanská jména bychom měli skloňovati podle českého pravidla; tedy na př. jména přídavná s 2. p. -a. Taková jsou na př. jména na -ov, -ev, jež skloňujeme dobře podle českého zvyku (do Kyjeva); ale patří sem i četná ruská jména na -sk (-ck ze -čsk); máme tedy jezditi do Smolenska, Minska, Pinska, Lucka atd., ne do Smolensku atd. Smolensk totiž není nic jiného než neurčitý tvar příd. jména smolenský (proto překládáme Brest Litovsk = Brest Litevský).

ŽELATINA (J. I.). Slovo želatina je původu francouzského, souvisí s franc. slovesem geler (= mrznouti) a to s lat. gelare. Protože je to slovo zdomácnělé a obecně užívané, přizpůsobujeme je českému pravopisu a píšeme je tak, aby je správně mohl vyslovovati i ten, kdo nezná výslovnosti písmen francouzských; proto píší Pravidla českého pravopisu, jimiž se pro jednotnost českého pravopisu sluší říditi, želatina, nikoli želatýna (jak by bylo psáti zcela foneticky), protože koncovka -ina (-in) je i v přejatých slovech zdomácnělých velmi častá a zachovává se i v přepise českém: píšeme angina (nikoli angýna), nikotin (nikoli nykotýn), rutina (nikoli rutyna) a pod. Píší-li někteří spisovatelé odchylně od Pravidel čes. pravopisu gelatina, je to buď umíněnost nebo neznalost českého pravopisu. Ještě malichernější jest zaváděti i výslovnost gelatina (s g místo ž) — učenost na nepravém místě. Slovo gelatina nevzniklo v jazyce latinském (jako geniální, generace a pod.), nýbrž je to slovo novější, vzniklé v jazyce francouzském; nejstarší jeho doklad francouzský je z r. 1611, do Slovníku Akademie francouzské bylo připuštěno teprve r. 1835, němčina je zná od r. 1727. Je to tedy slovo francouzské a sluší je tedy také tak vyslovovati. Nutiti se do výslovnosti latinské při tomto slově novodobém bylo by právě tak zbytečné, jako kdybychom místo ženijní sbor zaváděli výslovnost genijní anebo říkati inženýru pane ingenýr.

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ A NÁRODNÍ OSVĚTY, uznávajíc prospěšnost Naší Řeči, věnovalo z rozpočtu na r. 1920 částku 5000 K jako mimořádnou podporu na její vydávání, a to dílem jako předplatné na 200 výtisků V. ročníku Naší Řeči, dílem na zakoupení starších ročníků již vydaných.

Z redakce odpovídá Václav Ertl.

Tiskl Neuber, Pour a spol., dř. Th. Venta, v Praze-I., Bílkova ulice č. 17.